

ЦРМНИЧАНИ ОПТУЖЕНИ КАО МАРТОЛОЗИ ПРЕД КОТОРСКИМ СУДОМ 1477. ГОДИНЕ

Међу которским судско-нотарским актима сачувала се и веома занимљива документација о једном процесу који се пред которским судом водио од 10. јула до 23. августа 1477. године против двојице Црмничана који су били оптужени као мартолози.¹ Ову документацију² је већ објавио Msgr. Павао Буторац у Аналима Хисторијског института ЈАЗУ у Дубровнику (година I, свезак I, стр. 133—143) под насловом „Процес о мартолозима 1477. године у Котору (прилог за културну повијест области херцега Влатка прије њезина коначног пада под турски јарам)“. Читава ова документација, која се састоји од једанаест процесних списа, је на латинском језику.

С обзиром на то да је Буторац веома добар познавалац латинског језика, што, поред његове прелатуре, доказују и његови радови објављени искључиво на том језику,³ као и с обзиром на то да је он и писац многобројних радова из историје Боке, нарочито средњовјековне, било је разлога за очекивање да ће у наведеном раду правилно транскрибовати и ваљано интерпретирати одговарајућу документацију. Међутим, ствар стоји сасвим друг-

¹ Мартолози (martaluzi, martelossi, martalosi, martolosi, armatoli), војни ред у Турској од XV до XIX вијека, влашког поријекла. Настао на бази плата, повластица и добровољности. У XV и XVI вијеку чине га готово искључиво хришћани, али у Босни је и тада било доста мартолоза муслимана. С временом се бројни однос мијења у корист последњих. Средином XVII вијека у мартолошким јединицама тврђавских посада према Далмацији и Хрватској већином су муслимани. У XVIII и почетком XIX вијека хришћана мартолоза нестаје. Мартолоза је било у свим нашим, нарочито граничним, крајевима под турском влашћу. Први пут се помињу у Пољичком статуту, а у изворима редовно од почетка друге половине XV вијека. У исто вријеме кад и упади мартолоза у подручје Котора (1471. и 1477), забиљежени су и њихови упади у подручје Дубровника. XVI вијек је доба највеће активности мартолоза. Мартолози су служили као пјешаци и као коњаници, а на Дунаву као бродска посада. Старјешине су им биле: мартолоз-ага, мартолоз-баша или сермартолозан и одабаше. Дјела и не-дјела мартолоза опјевана су у народним пјесмама. (Енциклопедија Југославије, 6, 32).

² Државни архив у Котору (ДАК) — Судско-нотарски списи (СН), књига 16, стр. 360—367.

³ Paulus Butorac, Episcopus Ragusinus, In laudibus Virginis, Romae S. D. (Imprimatur: Tusculi, 20. 12. 1963); idem, Monasteria benedictinorum in Dalmatia in Districtu Catharensi, estratto da «Benedictina» anno XIII -- Gennaio-Giugno 1959. — N. I—II, Roma 1959.

чије. Он нам ову документацију сервира са једним огромним, и с правом можемо рећи несхватљивим, бројем грешака, које, наравно, у његовој интерпретацији, датој у уводу поменутог његовог рада, резултирају у многе нетачности и веома крупне промашаје, који су такве природе да чак и радњу која се односи на Црмницу и Црмничане преносе на Сјеницу и Сјеничане.

Да бисмо уштедјели у простору — а сматрајући да наша интервенција у кориговању Буторчеве транскрипције докумената истовремено коригује и његову интерпретацију ових докумената, заправо његово приказивање читаве процесне радње — ми ћемо се овдје опраничити само на исправљање Буторчевих грешака почињених у транскрипцији докумената, које он доноси *in extenso*. А само изузетно, и кад будемо то сматрали опортуним, додаћемо уз наше исправке и наше коментаре.

Пошто су неки од укупно једанаест докумената под истим датумом, означаваћемо их редним бројем, уз навођење њихове странице у Буторчевом раду и одговарајуће сигнатуре оригинала.

Сравњујући Буторчев текст докумената са одговарајућим оригиналима утврђујемо следеће грешке:

Први документ (Б. стр. 136 и 137; оп. Државни архив у Котору (ДАК) — Судско-нотарски списи (СН), књига 16, стр. 360) — у првом ретку између ријечи *coram* и *domino* није преписана ријеч *magnifico*; у истом ретку код Б. *veneratissimo*, а у оригиналу *ultrascripto*; у 2. ретку код Б. *Bellosc* а у оп. *Sillor* (Шилоп — стара и позната перашка породица); у 4. ретку код Б. *quam cuiusdam Radici*, а у оп. *per viam cuiusdam Radnici*; у 6. ретку код Б. *Vlattci*, а у оп. *Vlatici*;⁴ у 7. ретку код Б. *ex hominibus*, а у оп. *et homines*; у истом ретку код Б. *depredaverunt*, а у оп. *depredarunt*; у 8. ретку код Б. *districtalem dicti*, а у оп. *districtum Cathari*. Оваквим читањем, а и досљедном интерпретацијом у уводу („... из Стрпа, приморског сеоца Влаткове области“) овог посљедњег фрагмента, Буторац је погрешно приказао једну веома ингерсантну чињеницу. Наиме, ријеч је о селу Стрп за које у оригиналу стоји да припада которском дистрикту. Међутим, према Буторчевом читању и интерпретирању резултира да ово село припада Херцегу Влатку, будући да је претходно ријеч о неком

⁴ Слово *i* између слова *t* и *s* у ријечи *Vlatici*, као и код многих других наших ријечи, поготову имена (*Milicus*, мјесто *Милко*, *Simicus*, мјесто *Симко*, *Zivicus*, мјесто *Живко* итд.), јавља се у скоро свим латинским и италијанским текстовима писаним од нотара који су обично били Италијани, будући да ни которски племићи ни грађани нијесу могли вршити у Котору нотарске и канцеларијске функције. Само у изузетним случајевима сусрећу се на овим дужностима и Которани, и то противно одредбама Которског статута. Нотари и канцелари Италијани који су тешко могли изговарати неке наше сугласничке групе, и приликом писања су их ублажавали уметањем најчешће вокала *i*. Буторчево читање *Vlattci*, генитив од *Vlaticus*, заправо *Vlatus*, јавља се више пута. Ми смо ову грешку, као и друге које се такође јављају више пута, увијек констатовали јер смо сматрали потребним да пречистимо читав текст који је донио Буторац.

становнику села Јошице, за кога се каже *districtualis illustrissimi domini Vlatici*, па се према томе читањем *dicti* мјесто *Cathari* означаје и становник Стрпа као Влатков поданик, а досљедно томе и село Стрп као дио Влаткове територије. Правилно читање овог детаља открива заиста занимљиву чињеницу да је Влатко — а свакако и његови претходници — иако се село Стрп налази на обали између Мориња и Рисна, који су њему припадали, ово село а сигурно и сусједне Лишце, која села су припадала опатији Св. Ђорђа, тада у посједу которске општине, признавао као териториј которског дистрикта са правом јурисдикције которске општине. Ова појединост објашњава и другу аномалију у територијалном разграничењу између которског дистрикта и Влаткових посједа у Боки. Наиме, како нам то откривају документи из Которског архива,⁵ Влатку је припадало и село Ораховац, које се налази између Пераста и Љуте. Ове аномалне границе остаће тако и за вријеме турске владавине (1482—1687) над сјеверним дијелом Боке. — у 9. петку код Б. *in presentia*, а у оп. *in presentiarum* (*impraesentiarum* — сажето од *in praesentia rerum*); у 10. петку код Б. *ex filiabus*, а у оп. *eius filiam*; у 11. петку код Б. *sic*, а у оп. *ita*; у истом петку код Б. *deduxit*, а у оп. *dedit*; у 12. петку код Б. *conducatur*, а у оп. *conduceret*; у 14. петку код Б. *ipse*, а у оп. *ipsi* (*Stiercho⁶ et Dabisinus*); у истом петку код Б. *homines*, а у оп. *sotii*; у 15. петку код Б. *Stephanij*, а у оп. *Stephani*; у 16. петку код Б. *quod ne*, а у ориг. само *ne* (прецртани знак у оригиналу пред *ne* није скраћеница за *quod*); у 17. петку код Б. *barcosis*, а у оп. *barchis*; у 19. петку код Б. *ad alliquem illorum*, а у оп. *ad alienum territorium*; у истом петку код Б. *ad capiendos*, а у оп. *ad capiendum*; у 21. петку код Б. *barcosas*, а у оп. *barchas*; у 22. петку код Б. *in ancora*, а у оп. *in auroga* (ово није, као што би могло изгледати, погрешка штампара или пропуст коректора, јер је очито да је Б., везујући ин „*ancora*“ са претходним *stando*, мислио на сидро, усидрење, а не на зору; он би, да је прочитао *auroga* мјесто *ancora*, интервенисао интерпункцијом, као што је то, али не увијек срећно, учинио на другим мјестима („На многим мјестима морао сам додати интерпункције да се лакше схвати смисао текста“); у контексту коме припадају ријечи *in auroga* одвајање зарезом је било нужно: *et sic stando*,

⁵ ДАК — СН, књига 16, стр. 4 („*Millos Milinovich de Racovac, subditus Illustrissimi domini ducis Vlatici*“).

⁶ Италијански писари нијесу досљедни у писању наших имена; некада пишу у номинативу *Stiercus*, или *Stierchus*, а некада *Stierco* или *Stiercho*. Ту недосљедност у горњем случају видимо за два имена донесена једно уз друго. У свим текстовима који су предмет овог прилога видимо нпр. име *Dabre*, које се уопште не мијења. Да је писар латинизирао графију овог имена у *Dabrus*, у аблативу, у коме се ово име више пута јавља, морало би гласити *Dabro*, а не *Dabre*, како увијек стоји. И ова, на изглед тако безначајна околност, навела је неке интерпретаторе текстова у којима је ова недосљедност заступљена да почине понекад и крупне грешке.

in aurora viderunt...); у 23. петку код Б. intra barcosam, а у ор. in certa barcha; у 24. петку код Б. ista cutta, а у ор. certa butta (од ит. botte); у истом петку код Б. између ријечи martollosius и ас изостављено cohopterus; у истом петку код Б. ас intra, а у ор. cum certa; у 25. петку код Б. terra, а у оригиналу terram; у 26. петку код Б. punierunt, а у ор. presentaverunt; (овдје се ради о довођењу двојице Црмничана у которски затвор од стране неких Пераштана који их, наравно, нијесу могли казнити затвором; штавише, ти Пераштани нијесу били ни органи власти, већ су као приватна лица интервенисали у случају Црмничана, које су, пошто су их ухватили, довели у Котор и „приказали“ затвору); у 27. петку код Б. percutentes eos, а у ор. petentes etc.; у истом петку код Б. ei perduxerunt, а у ор. etiam conduxerunt.

Други докуменат (Б. стр. 137; ор. ДАК — СН 16, 360) — у 1. петку код Б. Augustae, а у ор. Anguscie (Angusse, Angosce, Ангоше од angustus — назив локалитета око врмачког рта у тјеснацу Вериге); у 3. петку код Б. domino, а у ор. ser (ословљавање са dominus у свим овим текстовима резервисано је само за которског кнеза и, рјеђе, за херцега Влатка); у истом петку код Б. Bezantis, а у ор. Bexantis (реџе: de Bisantis, Bisanti — позната которска племићка породица); у истом петку код Б. interrogatus, а у ор. interprete; у 4. петку код Б. hoc, а у ор. heri; у истом петку код Б. parasset terras percurrens moraretur, а у ор. portasset certos fructus mororum; у 5. петку код Б. quod, а у ор. que; у истом петку код Б. comater, а у ор. comater (италијанизам од comare); у 6. петку код Б. Radivoij, а у ор. Radivoj; у истом петку код Б. Seniza, а у ор. Cerniza; у 7. петку код Б. in ospitio, а у ор. in capittio; у 9. петку код Б. absolvendum, а у ор. abducere.

Трећи докуменат (Б. стр. 137 и 138; ор. ДАК — СН, 16, 361) — у 1. петку код Б. Dobranovich, а у ор. Dobrancich; у истом петку код Б. ultradicti, а у ор. ultrascripti; у 2. петку код Б. unus ex Vlessis (што Бугорац интерпретира Власи) martholosiis, а у ор. unus ex ultrascriptis martholosis; у истом петку код Б. pervectus, а у ор. presentatus; у 3. петку код Б. veneratissimo, а у ор. ultrascripto; у 4. петку код Б. domino, а у ор. ser; у 5. петку код Б. in presentia domini Joannis de Augustino, а у ор. interprete ser Joanne de Augustino; у 8. петку код Б. Seniza, а у ор. Cerniza; у истом петку код Б. staret, а у ор. sciret; у 9. петку код Б. districtualis inibi, а у ор. districtus Cathari; у 10. петку код Б. fuisse captum, а у ор. fuisset captus; у истом петку код Б. esse conductum Senizam, а у ор. esset conductus Cernizam; у 11. петку код Б. venditum, а у ор. venditus; у истом петку код Б. dedisse, а у ор. dedisset; у 14. петку код Б. vz., а у оригиналу уз слово V стоји знак за скраћеницу који се не може разријешити са z; ова скраћеница стоји за ријеч videlicet; у истом петку код Б. quod, а у ор. quia; у истом петку код Б. conubium, а у ор. concambium; у 15. петку код Б. dimittet, а у ор. dimitteret; у 16. петку код Б. presente, а у ор. pietatis; у 19. петку код Б. domini Vlattci, а у ор. d(ucis) Vla-

tici; у 21. ретку код Б. *precepit ei venire*, а у оп. *presentavit ei literam*; у 24. ретку код Б. *accipiet*, а у оп. *acciperet*; у 25. ретку код Б. *conducet*, а у оп. *conduceret*; у истом ретку код Б. *accipiet*, а у оп. *acciperet*; у 26. ретку код Б. *ad uxorem*, а у оп. *eius virum*; у 27. ретку код Б. *reducet*, а у оп. *reconduceret*; у истом ретку код Б. *cum*, а у оп. *etiam*; у 29. ретку код Б. *Vlattci*, а у оп. *Vlatici*; у 31. ретку код Б. *eam furtivim*, а у оп. *certum furmentum*; у истом ретку код Б. *eam in barcosa*, а у оп. *eum in barcha*; у 33. ретку код Б. *barcosa*, а у оп. *barcha*; у истом ретку код Б. *astradisset, barcosa exiret*, а у оп. *astradissent in barcha et irent*; у 35. ретку код Б. *adversus barcosam*, а у оп. *ad eius barcham*; у истом ретку код Б. *primorem, eo quod*, а у оп. *pre timore eo quia*; у 36. ретку код Б. *intraverunt in ista barcosa*, а у оп. *intravit in certa butissella* (!) (од итал. *botticella*); у 37. ретку код Б. *sic*, а у оп. *ita*; у истом ретку код Б. *barcosa*, а у оп. *barcha*; у 38. ретку код Б. *puniti*, а у оп. *presentati*; у 39. ретку код Б. *et que*, а у оп. *ea que*.

Четврти докуменат (Б. стр. 138 и 139; оп. ДАК — СН, 16, 362) — у 1. ретку код Б. *Seniza*, а у оп. *Cerniza*; у 2. ретку код Б. *Vlessis*, а у оп. *ultrascriptis*; у истом ретку код Б. *prehensus*, а у оп. *presentatus*; у истом ретку код Б. *veneratissimo*, а у оп. *ultrascripto*; у 3. ретку код Б. *Capitaneo*, а у оп. *locho*; у 5. ретку код Б. *de Sterpo, districtualis inibi*, а у оп. *de Sterpo, districtus Cathari*; у 7. ретку код Б. *Senizam*, а у оп. *Cernizam*; у 8. ретку код Б. *Seniza*, а у оп. *Cerniza*; у истом ретку код Б. *est*, а у оп. *esset*; у 9. ретку код Б. између ријечи *Radich* и *rogavit* није преписана ријеч *serpissime* која се налази у оригиналу; у 11. ретку код Б. *quod*, а у оп. *quia*; у истом ретку код Б. *conubium*, а у оп. *concanbium*; у 13. ретку код Б. *unam*, а у оп. *certam*; у 15. ретку код Б. *Vlattchi*, а у оп. *Vlatichi*; у 21. ретку код Б. *accipiet*, а у оп. *acciperet*; у 22. ретку између ријечи *eam* и *et* код Бугорца изостављено *que non est sana et devastata est in spatulis*; у 23. ретку код Б. *ei*, а у оп. *eius*; у истом ретку код Б. *ita*, а у оп. *tunc*; у 25. ретку код Б. *Vlattci*, а у оп. *Vlaticci*; у истом ретку код Б. *ibi*, а у оп. *tibi*; у 29. ретку код Б. *iret*, а у оп. *irent*; у 31. ретку код Б. *aliquos percusserunt*, а у оп. *aliqui per terram*; у истом ретку код Б. *cos* (овдје сигурно грешка штампара), а у оп. *eos*; у 33. ретку код Б. *caputio*, а у оп. *capittio*; у 34. ретку код Б. *vere*, а у оп. *verum*; у 35. ретку код Б. *caputium*, а у оп. *capitio*; у 36. ретку код Б. *duxisset*, а у оп. *dimissit*; у 37. ретку код Б. *scit*, а у оп. *fecit*; у истом ретку између ријечи *scit*. и *Qui* код Б. изостављено *et si esset homo talis conditionis, non venisset Catharum quia in isto anno venit Catharum cum suis mercimoniis per tres menses*; у истом ретку (37) код Б. *interrogans*, а у оп. *intelligens*; у истом ретку код Б. *suprascriptum*, а у оп. *suprascripta*.

Пети докуменат (Б. стр. 139; оп. ДАК — СН, 16, 362) — у 1. ретку код Б. *supradictus*, а у оп. *suprascriptus*; у 2. ретку између ријечи *et* и *in* код Б. изостављено *capitaneo*; у истом ретку код Б. *in presentia domini Dabre predicti*, а у оп. *presente ser*

Dabre predicto; у 3. ретку код Б. in presentia Domini Joannis, а у ор. interprete ser Johanne; у 4. ретку код Б. si nil aliud dicenti, а у ор. si vult aliud dicere; у истом ретку код Б. submotam, а у ор. sibi motam; у 5. ретку код Б. nil aliud dicens, а у ор. vult aliud dicere; у 6. ретку код Б. два пута преписано supra, а у ор. једанпут; у истом ретку последије ријечи congruum код Б. недостаје следићи текст quod pro bono opere pietatis et amore Dey ipse debet substinere malum, ipse contentus est substinere. Et aliud non dixit nisi ut supra. Qui iterum repositus fuit in carceribus.

Шести докуменат (В. стр. 139 и 140; ДАК — СН, 16, 363) — у 2. ретку код Б. supradicto, а у ор. sepedicto; у истом ретку код Б. superiori, а у ор. inferiori; у 3. ретку код Б. domino, а у ор. ser; у истом ретку код Б. inexquirente ? domino Joane, а у ор. interprete ser Johanne; у 5. ретку код Б. redit, а у ор. credit; у истом ретку код Б. quod, а у ор. quia; у истом ретку код Б. Radic, а у ор. Radich; у 6. ретку код Б. Senize, а у ор. Cernize; у 9. ретку код Б. domini Vlaticci, а у ор. d(ucis) Vlaticci; у истом ретку код Б. presentavit, а у ор. portavit; у 10. ретку код Б. Seniza, qui detinet eum, а у ор. Cerniza, qui detentus est; у 12. ретку код Б. continebat, а у ор. continebatur; у 13. ретку између ријечи intra и Et код Б. изостављено legitur; у 18. ретку код Б. Seniza, а у ор. Cerniza; у 19. ретку код Б. compatrinus, а у ор. compater; у 20. ретку код Б. quod, а у ор. quia; у 22. ретку код Б. sic, а у ор. ita; у 23. ретку код Б. suasit, а у ор. scripsit; у истом ретку код Б. ei, а у ор. eius; у 24. ретку код Б. est, а у ор. eius; у истом ретку код Б. Radivoij, а у ор. Radivoj; у 25. ретку код Б. possit, а у ор. poterit; у 26. ретку код Б. compatrinum, а у ор. compatrem; у 28. ретку код Б. Seniza, а у ор. Cerniza; у 30. ретку код Б. преписано ipse, а не налази се у оригиналу; у 32. ретку између ријечи vite и conditionis код Б. изостављено et.

Седми докуменат Б. стр. 140 — 142; ДАК — СН, 16, 364) — у 2. ретку код Б. veneratissimo, а у ор. ultrascripto; у 3. ретку код Б. domino, а у ор. ser; у 4. ретку код Б. insuper Solano, а у ор. interprete sclavo. — Већ смо видјели да и раније Буторац није успио прочитати ријеч interprete (абл. од interpres = тумач). У овом контексту уз њу стоји атрибут sclavo (абл. од sclavus = словенски, заправо српски, јер је на територији Боке — а то многа документа јасно потврђују — sclavus, или illiricus, синоним за servianus: „sclavus scilicet servianus, scilicet illiricus“). Дакле, Буторчевим читањем „insuper Solano“ и слично у овим документима остаје потпуно прикривена једна интересантна појединост о сталном присуству на расправама српског тумача који је истовремено и српски канцелист которске општине, „cancellarius et interpres sclavus“. — у 5. ретку између ријечи quod и tempore код Б. је изостављено in; у истом ретку код Б. gratiosi, а у ор. generosi; у истом ретку код Б. Honorii Gabriel, а у ор. Bertucii Gabriel — помен ове личности, заправо ранијег которског кнеза, везан је уз описивање једног ранијег збивања, које

Буторац у својој интерпретацији поставља у „отприлике год. 1476“, међутим одговарајући догађај се могао десити само у времену од 1470—71, када је Bertucius Gabriel био которски кнез. — у 7. ретку код Б. *quidam*, а у ор. *quedam*; у 9. ретку код Б. *Senice*, а у ор. *Cernice*; у истом ретку код Б. *ex Seniza*, а у ор. *Cerniza*; у 11. ретку код Б. *pauperissimus* (иначе правилно), а у ор. *pauperissimus*; у истом ретку код Б. *incasabilis*, а у ор. *miserabilis*; у 12. ретку код Б. *in quo possit*, а у ор. *cum quo posset*; у 13. ретку код Б. *sic per istos duo(s) homines ex Seniza fuit captus et detentus*, а у ор. *sit quod inpresentiarum duo homines ex Cerniza sint capti et detenti*; у 14. ретку код Б. *quod conducebat*, а у ор. *quia conducebant*; у 15. ретку између ријечи *villa* и *ad* изостављено је *sterpi*; у истом ретку код Б. *ad Senizam*, а у ор. *ad Cernizam*; у истом ретку код Б. *poni in carceres?*, а у ор. *portam carceris apertam*; у 16. ретку код Б. *quod dabat*, а у ор. *quia dabatur*; у 18. ретку код Б. *Senizam*, а у ор. *Cernizam*; у 19. ретку код Б. *retinuit*, а у ор. *tenuit*; у 20. ретку код Б. *im*, а у ор. *in*; у истом ретку код Б. *domui?*, а у ор. *domuy habitationis*; у 21. ретку код Б. *composita inudullis?*, а у ор. *cohoperta scandullis*; у истом ретку између ријечи *sive* и *et* код Б. изостављено *de tabulis*; у 22. ретку код Б. *velle*, а у ор. *vult*; у истом ретку код Б. *sic*, а у ор. *ita*; у 25. ретку код Б. *innocens*, а у ор. *innocenter*; у 26. ретку код Б. *scire* а у ор. *iterum*; у 27. ретку код Б. *pene* а у ор. *pena*; у 28. ретку код Б. *Senizam*, а у ор. *Cernizam*; у 30. ретку код Б. *Seniza*, а у ор. *Cerniza*; у истом ретку код Б. *aprius*, а у ор. *aptius*; у 31. ретку код Б. *videat et cognoscat*, а у ор. *videret et cognosceret*; у истом ретку код Б. *comillitones*, а у ор. *comillitonem*; у 34. ретку код Б. *Senizam*, а у ор. *Cernizam*; у истом ретку код Б. *scire*, а у ор. *iterum*; у 35. ретку код Б. *qui perduxit*, а у ориг. *quem predixit*; у 36. ретку код Б. *positum in galea sua*, а у ор. *porum in galta sinistra*; у истом ретку између ријечи *et* и *in* код Б. изостављено *unum parvum ictum(!) in facie*; у истом ретку између ријечи *medio* и *Videns* код Б. изостављено *cilgiorum(!)* (од *cilium*, *ii*, *n.*; итал. *siglio*, одатле и *sigliorum*, заправо *cilgiorum* код овог писара, код којег је метатеза сугласничке групе *gl* врло честа, тако нпр. он упорно пише *Scagliari* (предграђе Котора) умјесто *Scaqliari*. — Ове последње грешке (све из 36. ретка саставни су дио текста који овако гласи у оригиналу: *Qui Jurassinus* (неки Пераштанин који свједочи против Црмничанина Радивоја Радуловића) *videns eum, immediate iterum affirmavit esse illum quem predixit, addens quod ipse habet certum porum* (recte: *porum* = брадавица) *in galta* (образ — види Giuseppe Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano, Venezia 1867*) *sinistra et unum parvum ictum* (овдје оживљак; заправо последњица умјесто узрока: *ictus, us, m.* = ударац, убој, хитац) *in medio cilgiorum*. Како се види из овог текста, свједок жели да идентификује окривљеног навођењем његових особених знакова, међутим из Буторчеве транскрипције закључује се да се ради о једној галији (*galea* — тако је он про-

читао мјесто *galta* (образ)). Прочитавши другу ријеч *sua* мјесто *sinistra*, Буторац је сигурно мислио да се ради о галији власништва свједока, Пераштанина, иако би се замјеница *sua* у контексту какав Буторац пружа прије имала односити на Црмничанина. Наравно, искључивши ово посљедње као потпун парадокс, заинтересовани читалац Буторчевог текста би требало да закључи да је један Пераштанин у другој половини XV вијека посједовао галију, али ако би тај читалац знао да је у ово вријеме брод типа галије још увијек представљао крајњи домет у поморском наоружању и да је за његову изградњу, наоружање и веома велики број посаде било потребно располагати и веома великим финансијским средствима, он би искључио не само сваку могућност приватног посједовања галије већ и власност перашке општине. Пераст, као веома развијено приморско насеље, посједовао је и у XV вијеку доста бродова разних типова, али он ни тада, а ни доцније, никада није имао брод типа галије. Па и Котор је само повремено за вријеме млетачке владавине имао галију, и она се звала которска галија, али он њу није набављао из својих средстава, већ му ју је додјеливала Млетачка Република, а он се бринуо само о њеном снабдијевању посадом, укључивши и заповједника. Кад морамо претпоставити да су ове чињенице Буторцу познате, онда нам је заиста несхватљиво да га бар оне нијесу одвратиле од онако лошег читања одговарајућег фрагмента: — у 37. ретку код Б. *sedens*, а у оп. *idem*; у 38. ретку код Б. *Seniza*, а у оп. *Cerniza*; у 41. ретку код Б. *Senizam*, а у оп. *Cernizam*; у истом ретку код Б. *jam pre annum circha sic*, а у оп. *jam sex anni, circha sex*; у 42. ретку код Б. *Senizanus*, а у оп. *Cernizanus*; у 43. ретку код Б. *simille*, а у оп. *simillia*; у 44. ретку код Б. између ријечи *et* и *ut* изостављено *ire ad torturam*; у 45. ретку код Б. *sententiam*, а у оп. *veritatem*; у истом ретку код Б. *domino*, а у оп. *ser*; у 46. ретку код Б. *supradicto*, а у оп. *interpreti*; у истом ретку између ријечи *et* и *cancellario* код Буторца изостављено *mihi*; у истом ретку код Б. *perspicerent*, а у оп. *perspiceremus*; у истом ретку код Б. *M-ne*, а у оп. *M-tia* (скраћеница за *magnificentia*); у 47. ретку код Б. *ipsum Senizanus hominem*, а у оп. *ipse Cernizanus haberet*; у истом ретку између ријечи *hominem* и *et* код Буторца изостављено *rogum*; у истом ретку код Б. (*signa*), а у оп. *ictum*; у истом ретку код Б. *facie*, а у оп. *faciem*; у 49. ретку код Б. *mandattum*, а у оп. *mendattium*; у 50. ретку код Б. *habet*, а у оп. *haberet*; у 51. ретку код Б. *dictus*, а у оп. *tamen*; у 53. ретку код Б. *quam erraret*, а у оп. *quantum erraretur*; у 55. ретку код Б. *nolli*, а у оп. *vulli*; у истом ретку код Б. *mercem*, а у ср. *fuorce* (*recte: furcae*); у истом ретку код Б. *ne*, а у оп. *tot*; у истом ретку између ријечи *tot* и *quot* код Б. изостављено *scapus*; у истом ретку код Б. *dixit christianum*, а у оп. *dicet veritatem*; у 56. ретку код Б. *eum ipsum innocuum*, а у оп. *cum ipso innocente*; у 57. ретку код Б. *magnum*, а у оп. *maximum*; у истом ретку код Б. *merereris* (што је правилно), а у оп.

meritares; у 59. ретку код Б. super, а у оп. supra; у истом ретку код Б. Senizanium, а у оп. Cernizanium; у истом ретку код Б. mirans, а у оп. miravit; у 60. ретку код Б. qualiter, а у оп. finaliter; у 61. ретку код Б. domini, а у оп. ser; у 62. ретку код Б. eum, а у оп. bene; у истом ретку код Б. duceretur sic, а у оригиналу devastatus sit; у 63. ретку код Б. nollo, а у оп. vollo; у 70. ретку код Б. procurasset, а у оп. potuisset; у истом ретку код Б. ducatos, а у оп. denarios; у 71. ретку код Б. (de causa dixisse) et aliud, а у оп. de causa fecit et aliter; у 72. ретку код Б. male fecisse, а у оп. presentibus suprascriptis; у 73. ретку код Б. vocare alios а у оп. vocari aliquos; у истом ретку код Б. primum, а у оп. precipue; у 74. ретку код Б. Seniza, а у оп. Cerniza; у 75. ретку код Б. professus, а у оп. confessus; у истом ретку код Б. conscribitur, а у оп. continetur.

Осми докуменат (Б. стр. 142; ДАК — СН, 16, 366) — у 1. ретку код Б. capitaneus, а у ср. captus; у истом ретку између ријечи capitaneus и constitutus код Б. изостављено а Turcis; у 2. ретку код Б. veneratissimo, а у оп. ultrascripto; у истом ретку код Б. domino, а у оп. ser; у 3. ретку код Б. insuper domino Joanne, а у оп. interprete ser Johanne; у 6. ретку код Б. quaedam, а у оп. quando; у истом ретку код Б. Vlattci, а у оп. Vlatiци; у 7. ретку код Б. insequentibus dictis, а у оп. in sequenti die; у истом ретку код Б. Busach, а у оп. Вујач (читај Бујак); у 8. ретку код Б. conventus Subci, а у оп. societatis Subci; у 9. ретку код Б. Vlattci, а у оп. Vlatiци; у истом ретку код Б. istam, а у оп. certam; у 10. ретку код Б. cognovit eum ignorans et alterum etiam sciens, а у оп. cognomen cuius ignorat et alter eius socius; у 12. ретку код Б. suo vajvoda, а у оп. sive vajvode; у истом ретку код Б. Busach, а у оп. Вујач; у 13. ретку код Б. precurrerunt pre, а у оп. irruerunt contra; у истом ретку код Б. Busach, а у оп. Вујач; у 15. ретку код Б. Senizam, а у оп. Cernizam; у 16. ретку код Б. comorat, а у оп. comoratur; у 17. ретку код Б. Senizano, а у оп. Cernizano; у 18. ретку код Б. Solanus, а у оп. Sclavus; у 19. ретку код Б. Solano, а у оп. Sclavo; у 20. ретку код Б. immediate, а у оп. tunc; у 23. ретку код Б. perditionem, а у оп. perditione; у 24. ретку код Б. (invicem), а у оп. invicem; у 25. ретку код Б. subassi, а у оп. subassa; у 26. ретку између ријечи literam и uxori код Б. изостављено Stane; у 31. ретку код Б. quod ad societatem ipsius, а у оп. de eius societate quantum; у 32. ретку код Б. reverendissimo (R-мо) domino, а у оп. retulit ser; у 33. ретку код Б. iudici, а у оп. iudex; у 35. ретку код Б. ipse, а у оп. homo; у 36. ретку код Б. nec volluit, а у оп. hoc nolluit; у истом ретку код Б. consignare, а у оп. facere.

Девети докуменат (Б. стр. 143; ДАК — СН, 16, 367) — у 1. ретку код Б. veneratissimus, а у оп. ultrascriptus; у 2. ретку код Б. predictus, а у оп. predicti; у 3. ретку код Б. Seniza, а у оп. Cerniza; у 5. ретку код Б. presentibus, а у оп. presentantibus; у 6. ретку код Б. domino, а у оп. ser; у истом ретку код Б. Cancel-

lario... Perastano, a у ор. cancellario et interpreti sclavo; — Заиста је чудно да у овом посљедњем случају Буторац ријеч sclavo, коју је, како смо видјели, раније читао Solano, пише Perastano; -- у 7. ретку код Б. dictorum, а у ор. aliorum; у 8. ретку код Б. in dicta causa instrumentum, а у ор. in dicta causa intervenientium; у истом ретку код Б. hunc, а у ор. hinc; у 9. ретку код Б. quoad, а у ор. contra; у истом ретку код Б. Seniza, а у ор. Cerniza; у истом ретку код Б. sunt, а у ор. sint; у 11. ретку код Б. perveniet, а у ор. procedetur.

Десети докуменат (Б. стр. 143; ДАК — СН, 16, 367) — у 1. ретку код Б. constitutus, а у ор. constituti; у 3. и 4. ретку код Б. domino, а у ор. ser; у 4. ретку код Б. interrogatus, а у ор. interrogati; у 5. ретку код Б. habeat, а у ор. habent; у 6. ретку код Б. sociorum, а у ор. juriorum(!); у истом ретку код Б. quod, а у ор. contra; у истом ретку код Б. Seniza а у ор. Cerniza; у 9. ретку код Б. unanimes, а у ор. unanimiter; у 11. ретку preces, а у ор. partes; у 12. ретку код Б. in, а у ор. scilicet; у истом ретку код Б. Senizam, а у ор. Cernizam; у истом ретку код Б. ei, а у ор. etiam; у 13. ретку код Б. ipse conducebat, а у ор. ipsi conducenbant; у истом ретку код Б. preces, а у ор. partes; у 14. ретку код Б. eam, а у ор. eis.

Једанаести докуменат (Б. стр. 143; ДАК — СН, 16, 367) — у 1. ретку код Б. gloriosus, а у ор. generosus; у истом ретку код Б. veneratus, а у ор. ultrascriptus; у 3. ретку код Б. predicti, а у ор. predictorum; у 4. ретку код Б. Seniza, а у ор. Cerniza; у истом ретку код Б. inde non repererit, а у ор. jus non reperitur; у 5. ретку код Б. inde, а у ор. не постоји; у 6. ретку код Б. alia, а у ор. aliqua; у истом ретку код Б. de bono ipsos, а у ор. de bono opere; у истом ретку код Б. lapidaret, а у ор. lapidaretur; у 7. ретку код Б. per milites, а у ор. pro nunc; у осмом (посљедњем) ретку код Б. illos extraxit, а у ор. licentiavit; у истом ретку код Б. supradictis, а у ор. suprascriptis.

Са овим нашим исправкама читавао Буторчевог латинског текста, као и нашим мјестимичним коментарима, заинтересовани читалац мора прићи и Буторчевој интерпретацији тога текста, то јест његовом приказивању процесне радње. Дакле, овај наш прилог, који иначе својим насловом обећава потпуну обраду њиме фиксиране теме, треба у ствари сматрати као саставни дио Буторчевог рада. Дајући овом прилогу постављени наслов, ми смо хтјели не само да привучемо оне читаоце које интересују: старија прошлост Црмнице, питање мартолоза у Црној Гори, судска процедура у Котору и уопште историја Црне Горе, већ и да њиме на неки начин, ако не исправимо, а оно допунимо и сам наслов Буторчевог рада. Према томе прави одговор на тему одређену нашим насловом добиће се везивањем Буторчевог рада и овог нашег прилога у једну цјелину.

На крају, сматрамо цјелисходним да се баш на овом мјесту упустимо у неке генеричне опсервације. Ове наше опсервације

биће засноване на нашем досадашњем, на жалост, веома лошем, искуству стеченом приликом сравњивања са оригиналима објављене грађе или закључака многих наших историчара изведених на основу извора писаних на латинском и италијанском језику, који се чувају не само у Которском већ и у другим нашим и иностраним архивима, а нарочито у Државном архиву у Венецији. Од многобројних — можемо и овдје подвући: изненађујуће многобројних — грешака утврђених приликом консултовања оригинала досад смо се у неким нашим објављеним радовима осврнули на само један релативно мали њихов дио. Неке, од којих многе необично крупне, грешке спријечили смо — у својству рецензента, а захваљујући могућности провјере оригинала — да се појаве у појединим већ објављеним радовима, о чему свједоче многобројне наше рецензије, чије се копије налазе код нас, а оригинали у одговарајућим редакцијама.

Многе грешке које смо, увијек консултујући изворе, констатовали код неких било садашњих наших историчара или ранијих — међу којима неки са нарочито изразитим претензијама критичности — такве су природе да их никада не би могла, а ни знала, починити народна предаја, често нападана и побијана изопаченим тумачењима аутентичних извора. Такве грешке упозоравају на потребу нарочите опрезности при коришћењу, као литературе, не малог броја досад објављених историјских радова.

Откуд тако велики број грешака у читању и тумачењу историјских извора писаних на страним језицима? Основни услов за правилно читање и интерпретирање оваквих извора је не само добро познавање најбољег домета одговарајућег језика већ и његових изражајних особености из времена и средине у коме и у којој су стварани извори који се проучавају. Послије овог основног, филолошког, услова, без којег нико не би смио ни помислити на проучавање извора писаних на страном језику, долазе други, исто тако важни, а то су: историјско, географско, топономастичко, ономастичко и етнографско добро познавање средине на коју се извори односе, а ако се ради о предренесансним писмима још и потпуно савлађивање палеографије, те тако важне помоћне историјске науке. А и недовољно познавање других помоћних историјских наука, нарочито хронологије, може резултирати у теже грешке приликом обраде разних докумената.

Једино добро снабђевен знањем које предвиђају горњи услови, истраживач ће моћи правилно користити одговарајуће изворе.

Нека, поред многих других, и овај случај Msgr-а Буторца, који без сумње испуњава добар дио наведених услова — и то оних који се најтеже стичу; мислимо у првом реду на његово врлодобро познавање класичног латинског и италијанског језика — али не и све те услове, буде озбиљна опомена свима онима који се упуштају у читање и интерпретирање историјских извора писаних на страним језицима.